

Verdens guddommelige harmoni

RENÆSSANCE

1420-1620

FIRENZE OG UNGRENÆS- SANCEN 1420-1500

Opdagelsen af verden og mennesket

Udviklingen i Italien fra romansk stil til renæssance bliver berørt af gotikken, men ikke stærkt påvirket af den. Med sine bypaladser, sine klart disponerede rum og sin ofte rolige udformning, som betonedede det vandrette, havde den italienske bygningskunst i gotikken kimen til den efterfølgende epoke i sig. Derfor bliver den med en vis ret betegnet som *protorenæssancen*, dvs. renæssancens forstadium.

I de rige og selvbevidste bystater herskede hverken gejstlighed eller ridderlig adel med abstrakte idealer, men et borgerskab – og, som noget særligt for Italien, en stærkt borgerliggjort adel – med håndgribelige dyder som flid, håndværksmæssig kunnen og sparsommelighed. Her havde der udviklet sig en anden religiøsitet, som først og fremmest var kommet til magt og velstand gennem handel. I stedet for at betragte det »usle« jordeliv som noget, der skulle overstås hurtigst muligt, sådan som man gjorde i gotikken, opdagede man nu skønheden og harmonien i verden.

I løbet af det 14. århundrede opstod humanismen. Ifølge den skulle naturvidenskaberne ikke mere bero på kirkelige trossætninger (dogmer), men på objektive naturiagttagelser, fornuft og forstandsmæssig erfaring. Det

betød enden på den hidtidige enhed af tro og viden, således at borgeren som kulturbærer var ligestillet med præsten, og universiteterne blev løst fra deres afhængighed af kirken. Dermed indledtes den lange proces med sekulariseringen (verdsliggørelsen), ligesom der i renæssancen generelt blev skabt grundlag og ansatser til udviklinger, der først slog igennem efter flere århundreder. Rationalisme, demokrati og menneskerettigheder, den moderne videnskab og teknik, bankvæsenet og erhverv rettet mod størst mulig profit og ikke mindst forståelsen for bygninger som kunst er utænklig uden denne epoke. Med den blev middelalderen afløst af den nyere tid.

Men oprindelig tilstræbte man absolut ikke nogen »vanhelligelse« af tilværelsen. Tværtimod gjaldt verden som et guddommeligt værk, og for at udforske dens harmoni søgte man efter naturens love. På samme måde troede man, at harmoni og skønhed i kunsten opstod af faste regler. Næsten som en naturnødvendighed førte det til en tilbagevenden til grækernes antikke kultur. I forvejen krævede humanisterne en genoptagelse af Italiens kulturelle traditioner. Man lærte græsk og latin, sprog fra det gamle Rom, som hidtil hovedsagelig havde været beholdt gejstligheden. Man oversatte og studerede antikke skrifter, opmålte og rekonstruerede antikke bygninger, udgravede skulpturer og stillede dem op igen.

1434: Cosimo de Medici bliver hersker i Firenze og grundlægger år 1459 »Accademia Platonica«.

1497: Vasco da Gama opdager søvejen til Indien.

1498: Girolamo Savonarola henrettes i Firenze som modstander af de autokratiske Medicier og den usædelige pave Alexander 6.

1510: Augsburgere købmandslægten Fugger driver verdenshandel.

1514: Niccolò Machiavelli skriver »Fyrsten«, en forherligende skildring af den typiske magtbevidste renæssancefyrste.

1517: Luther offentliggør sine 95 teser i Wittenberg; begyndelse på reformationen i Tyskland.

1518: Adam Rieses første lærebog i regning udkommer.

1519: Luther bestrider pavedømmets guddommelige oprindelse og koncilerernes ufejlbarlighed. Den

italienske maler og videnskabsmand Leonardo da Vinci dør.

1519-22: Magellans skibe foretager den første verdensomsejling.

1521: Paven bandlyser Luther på rigsdagen i Worms.

1527: Rom erobres og plyndres af kejser Karl 5.s lejetropper. (»Sacco di Roma«).

1528: Baldassare Castiglione offentliggør traktaten *Il Libro Del Cortegiano*, hvori »Uomo universale« skildres som det typiske renæssancemenneske.

1534: Luthers fuldstændige tyske bibeloversættelse udkommer.

Ignatio af Loyola stifter »Jesu Selskab« (Jesuitordenen), der bliver førkæmper for den katolske kirke, særlig under Modreformationen.

1536-1541: Michelangelo maler sin fresko *Dommedag* i Det Sixtinske Kapel.

1555: »Den augsburgske religi-

Platon og Aristoteles fordybet i samtale: Rafaels *Skolen i Athen*, 1510-11, fresko, Stanza di Raffaello, Vatikanet, Rom.

onsfred« bringer orden i trosforholdene i Tyskland og besegler trosspaltningen.

1564: William Shakespeare bliver født i Stratford-upon-Avon.

1565: Nederlandske opstand under Wilhelm af Oranien og grev Egmont mod det religiøst intolerante spanske herredømme.

1571: Spanske og italienske flåder bryder tyrkernes sømagt i slaget ved Lepanto; Spanien opnår overherredømmet i midelhavsområdet. Giovanni Palestrina bliver kapelmester ved Peterskirken i Rom.

1588: Den »uovervindelige spanske armada«s undergang i kampen mod den engelske flåde under sir Francis Drake.

1605: Cervantes *Don Quijote* udkommer.

1616: Galileis kopernikanske skrifter kommer på listen over forbudte bøger.

Som eneste litterære kilde til antik arkitektur havde humanisterne den romerske arkitekt og ingeniør Vitruvius' ti bøger om arkitektur. Dette værk blev til omkring år 25 f.Kr., men det var først nu, det vandt større udbredelse. Foruden afhandlinger om byggehistorie og bygge-lære havde Vitruvius projekteret en egentlig stillingsbetegnelse for arkitekter, der indbefattede et koncept for deres uddannelse. Men han beskæftigede sig også med byplanlægning, de forskellige byggematerialer, farvens virkning, de ingeniørmæssige muligheder. Han beskrev verdensaltet som arkitektonisk konstruktion og udledte heraf love for kosmos og arkitekturen. Det er det eneste bevarede værk om oldtidens arkitektur, og dets faglige begreber er brugbare den dag i dag.

Renæssance betyder genfødelse og er et begreb, der også bruges alment om en stil, en mode eller en tankeretning, der får nyt liv. Antikkens renæssance var mere en kulturstrømning, karakteriseret ved en ændret tankegang og verdensanskuelse, end blot en efterligning af antikke bygningsværker.

Eksperimenter i Firenze

Firenze var foregangsby for renæssancens udvikling. Gennem handel, håndværk, industri og pengeomsætning havde denne blomstrende, opadstræbende og kritiske republik efterhånden arbejdet sig frem til en førerposition i Europa. Pazzierne, Medicierne og Pittierne understøttede alle kunstneriske bestræbelser, der distancerede sig fra den banale umiddelbare fortid for i stedet at udvide fremtidsoptimisme med hjælp fra den glørværdige antikke historie. Førrende borgere lod sig rådgive af humanister eller bedrev selv humanistiske studier. I det hele taget var en tæt forbindelse mellem staten og de lærde kendetegnende for denne epoke. Ønsket om en moderne tilværelse, der knyttede an til antikkens rige kulturarv, førte til en omfattende fornyelse af de skønne kunster.

Under disse frugtbare forudsætninger opstod renæssancens byggekunst i Firenze og det omkringliggende Toscana. Som renæssancens begyndelse regnes kuplen på domkirken i Firenze, som Filippo Brunelleschi påbegyndte i år 1420. Men strengt taget drejede det sig her kun om en teknisk genial fuldførelse af en gotisk byggeopgave. Kuplens konstruktion med to adskilte skaller muliggjorde en udformning af det indre og det

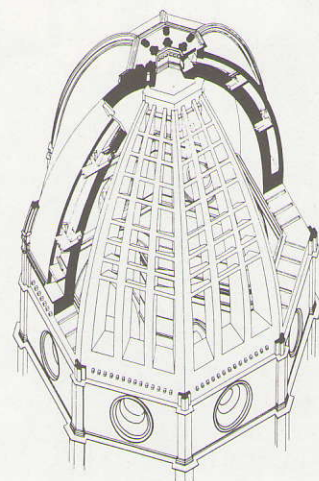
ydre, der var uafhængig af hinanden. Derved kunne de bærende konstruktioner dimensioneres mere spinkelt. Det gjorde kuplens samlede masse mindre. Den indre skal var den stærkeste, og den yderste skal blev slankere og højere for at stige roligt og harmonisk op til den kronende *lanterne*. De bærende *ribber* blev skjult mellem *skallerne*. I modsætning til gotikken trådte konstruktionsleddene altså ikke frem i lyset.

En bygnings udseende afhang ikke kun af de konstruktionsmæssige nødvendigheder og abstrakte proportionssystemer, men først og fremmest af bygmesterens formgivning. Han skulle »synliggøre Guds ideer«, altså følge skønhedens »himmelske harmonier«. Derfor blev formen på domkirkekuplen i Firenze først fastlagt i en model, som det fra nu af stadig oftere skete ved betydelige bygningsværker. Bygmesteren ydede en individuel kunstnerisk præstation og havde til stadighed hele bygningsværkets udseende for øje. Han opfattede sig ikke mere – som i middelalderen – som anonym, tjenende håndværker, men som selvstændigt skabende kunstner.

Også malerkunst og grafik opnåede individuel kunstnerisk anerkendelse, og til de tidligere næsten udelukkende religiøse motiver blev nu føjet portrætter og andre fremstillin-

Domkirken i Firenze, ca. 1294-1467
Kupel af Filippo Brunelleschi, 1418-1436 (aksometrisk tegning efter Sanpaolesi)

Den vældige kupel på Firences domkirke regnes for sin tids tekniske mesterpræstation. Udvidelsen af koret i Arnolfo di Cambios bygning fra slutningen af 1300-tallet kunne først færdiggøres med Filippo Brunelleschis kuppelkonstruktion. Han overhøvede den *oktagonale tambur* med en dobbeltskal. Den indvendige, stærkere skal understøtter den ydre, lettere. Begge består af en kombination af stenrækker i fiskebensforbandt og åbne ribber. Det nye lå især i, at der opstod en selvbærende konstruktion, således at man ikke var nødt til at opføre et stillads til at understøtte kuplen, mens den blev bygget.

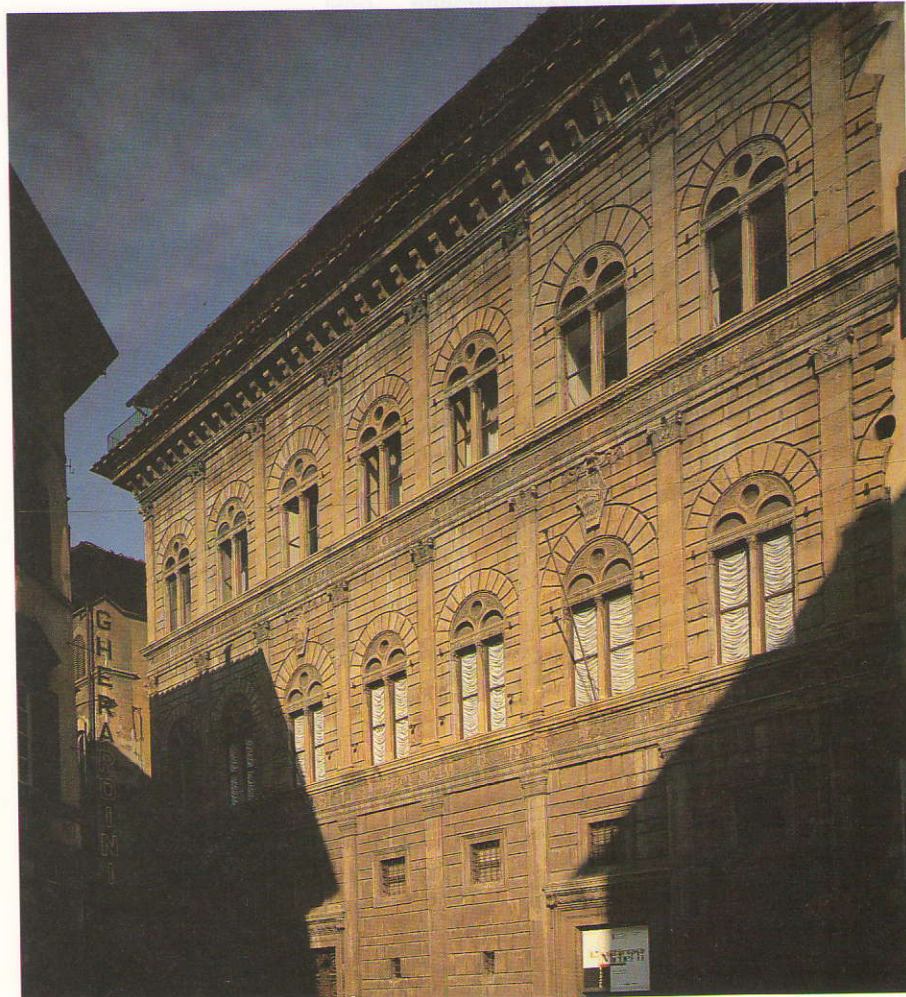
Filippo Brunelleschi: *Hittebarnshospitalet*.

Firenze, påbegyndt 1419

Hittebarnshospitalet er en af Brunelleschis første bygninger. Hans klare disposition og de strengt proportionerede former indeholder imidlertid allerede nogle af renæssancens væsentlige forrelementer.

Leon Battista Alberti: *Palazzo Rucellai*, Firenze, 1446-51

Palazzo Rucellai tager igen antikkens søjleordener op. *Doriske og korintiske pilastre* sidder i rækker oven over hinanden på facaden.

ger i en mere naturtro udførelse, end man hidtil havde kendt.

For første gang siden antikken blev også boligene i det 14. århundrede igen til et arkitekturtema. De italienske byers selvbevidste overklasse ønskede repræsentative hjem, der satte dem selv i passende relief. For første gang begynder verdslige bygninger at få en æstetisk valør ud over den rene nytteværdi. Også ved det monumentale privatbyggeri, det italienske palazzo (af »Palatium«, det latinske navn for Palatinerhøjen, den af Roms syv høje, hvor kejser Augustus og hans efterfølgere boede), var Firenze foregangsby. Forbilledet var det fæstningshus i de italienske byer, som i det 13. og 14. århundrede ofte var skueplads for intense magtkampe. Ungrenæssancens paladser virker i deres ydre fremtoning lukkede og forsvarsberedte, brutale og afvisende. Dette understreges af facadernes udformning med rått tilhuggede stenkvadere (*rustika*) og af, at nederste etage har små rektangulære vinduer, mens de overliggende etager er forsynet med dobbelte rundbuevinduer (tvillingevinduer). De buer, som forbinder dem, afsluttes og krones af små rustikaer. For det meste har bygningerne

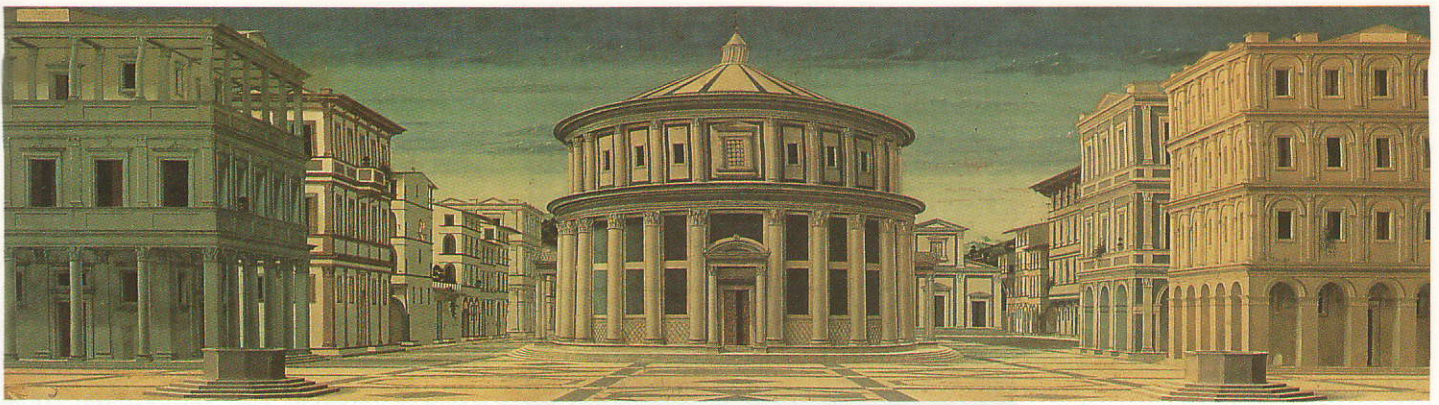
tre etager, der bliver lavere oppefter, og som adskilles fra hinanden af bæltegesimsen i højde med vindueskarmene. En sokkelgesims og en kraftig kransgesims efter gammelromersk forbillede fuldstændiggør den vandrette inddeling af de rektangulære, strengt symmetriske facader. De tidlige paladser er ofte åbne mod en rektangulær indre gård, som indrammes af *arkader* og *loggiaer*. Her udtrykkes arkitektonisk en selvtilstrækkelighed – afvisende udadtil, åben indadtil – der svarer til individualismens voksende betydning i renæssancen.

Det tidlige Palazzo Rucellai manglede en gård – det varede nogle århundreder, før denne idé slog igennem – men dets arkitekt Leon Battista Alberti er ikke desto mindre en af de kunstnere, der legemliggjorde den nye tid med alle dens forandringer. Det ses bl.a. i bygningens forside. Den er helt glat; kvadrene er kun markeret som ornamenter i pudset. Den vandrette accentuering får modspil ved anvendelsen af *pilastre*, der for første gang her igen svarer til de antikke anordninger.

Palazzo Rucellai var et af de første værker af Alberti, som ved siden af Brunelleschi var ungrenæssancens betydeligste arkitekt. Han prioriterede udkastet til en bygning højest og anså sin egen betydning som kunstner for at være så stor, at han altid overlod selve udførelsen til andre. Dermed introducerede han en form for arbejdsdeling og en tankegang, som understreger værdien af den åndelige skabelse, og som var langt forud for sin tid. Alberti virkede også som kunstteoretiker, og han nedskrev grundlagene for sin byggekunst i bøger, der bidrog væsentligt til renæssancearkitekturens udbredelse og gav den de begrebsmæssigt klare normer. Desuden regnes han for at være det første »universal-menneske« (eller »universalgeni«). På lige fod med Bramante, Rafael, Michelangelo eller Leonardo da Vinci ydede han fremragende præstationer på de mest forskelligartede områder som arkitektur, billedhuggerkunst, maleri, digterkunst, matematik, naturvidenskab og politik.

Cirklen som den perfekte form

Kunstnere og videnskabsmænd var alsidigt interesserede og prægede af renæssancens typiske sammenknytning af religiøse, filosofiske og æstetiske ideer og begyndte nu også at give sig af med udformning af byer i rela-

tion til den menneskelige krops proportioner, som i den græske antik havde været grundlæggende målestok for al formgivning. Man definerede mennesket som centrum for verden og omsatte disse tanker i et system til forståelse og fremstilling af rummet – den *centralperspektiviske* rumkonstruktion. Til udviklingen af centralperspektivet siges Brunelleschi at have benyttet sig af Euklids matematiske teorier.

Genopdagelsen af antikkens viden spillede også en rolle for genoplivelsen af kuppelbyggeriet. Det afgørende var naturligvis ikke kun evnen, men også viljen til at bygge så store kupler som i Firenze. Nogenlunde samtidig med kuplen på Firenzes domkirke tegnede Brunelleschi Hittebarnshospitalet med den berømte arkade, og med det gamle sakristi i San Lorenzo tegnede han renæssancens første centralbyggeri. De andre harmoniske former, som til stadighed dukker op i denne epokes plantegninger, var kvadratet og det græske kors, men cirklen symboliserede i endnu højere grad fuldkommen harmoni og ligevægt. For Alberti var det kun den, der kunne udtrykke Guds væsen og hans skabelsesværk. Desuden viste proportionsstudier, at den menneskelige krop, skabt »efter Guds udtrykte billede« passer præcis i denne form. Det var ikke kun Alberti, der betragtede cirklen eller polygonen (mangekant) som den ideelle form til kirker. Den eneste passende krone til sådan en bygningskrop var en kuppel, der desuden ifølge traditionen symboliserede universet. Alteret måtte så placeres midt i kirken, og menigheden samlede sig om det. I stedet for at vandre rundt om det, skal der nu være ro, og blikket op i kuplen er ens fra alle steder i rummet. Det stiger til vejrs, hvor det imidlertid ikke fortaber sig ligesom i gotiske katedraler, men gennem halvrundingen føres tilbage til Jorden.

Under kristendommen havde centralbygninger hidtil kun været brugbare til dåbs-, grav- og lejlighedsvis Mariakirker (kirker indviet til Jomfru Maria), og kirken tøvede med at tage afsked med den aksialt strukturerede bygning, man var vant til. Kirken S. Andrea i Mantua, som Alberti tegnede i 1470 blev det kompromis, som viste vejen frem. Denne salskirke er tøndehvælv, har kun ét skib og tre sidekapeller, ligeledes med tøndehvælv, tværskib, kor-rektangel, halvrund apsis og korsskæring med tamburkuppel. Den orienterer sig i murudformningen efter antikke forbilleder som termene og Maxentius-basilikaen. Facaden forener triumfbuemotivet og den klassiske tempelfront og viser sammen med grundplanens udformning et forsøg på at nå til en fuldkommen enhed og harmoni for bygningskroppen, selv om det ikke er nogen centralbygning.

HØJ- OG SEN- RENÆSSANCE (MANIERISMEN) 1500-1600

Organisk udviklede bygningskroppe

I midten af det 15. århundrede blev humanismen til en stor bevægelse. Den blev begunstiget af osmannernes erobring af Konstantinopel i 1453, som fik mange græske videnskabsmænd til at flygte derfra til Italien, og af Johannes Gutenbergs opfindelse af bogtrykkerkunsten. Det var forudsætningen for den store og hurtige udbredelse af erkendelser og teorier. Mange arkitekter offentliggjorde nu deres erfaringer og formgivningsmetoder. Også »ikke-bygget-arkitektur« fik dermed betydning, selv udkast kunne påvirke byggekunstens udvikling.

Kirken bekæmpede bittert mange af renæssancens ideer og opdagelser, særlig på det naturvidenskabelige område. Men samtidig

Piero della Francesca: *Idealby*, ca. 1470

Den absolutte regelmæssighed i den idealby, Piero della Francesca har tegnet udkast til, baserer sig på byanlæggets perspektiviske styringslinie. Den cirkelformede kirke i billedets midte viser éntydigt kirkens position i samfundet. Men også de husfacader, som indrammer pladsen, leder tanken hen på repræsentation, hvorved udkastet kan rubriceres som et skematisk spejlbillede af de samfundspolitiske strukturer. Den slags idealbyer er så godt som aldrig blevet bygget i virkeligheden, for betingelserne modsvarede som regel ikke de æstetiske og socialutopiske udkast.

Leon Battista Alberti: *S. Andrea*, Mantua, fra 1470

